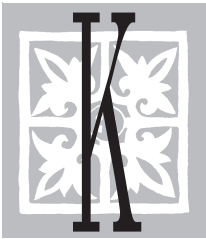

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*«...μιά ἀληθινή φιλοσοφία
εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πίστη...
ἢ πίστη δέχεται ὀρισμένες
μεταφυσικὲς προϋποθέσεις»¹*

ἀνένας δέν γεννιέται χριστιανός. Καθένας ὅμως γίνεται χριστιανός, ὅταν βαπτίζεται, κοινωνεῖ, ἐκκλησιάζεται. Αὐτό εἶναι ἓνα θεμελιώδους σημασίας ἀφετηριακό παράδοξο τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ χριστιανικὴ ιδιότητα δέν εἶναι δεδομένη ἀπὸ τὴ φύση, ἀλλὰ πάντοτε συναρτᾶται μὲ τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογή καί συνιστᾶ κατιτί ζητούμενο, αἰτούμενο καί ἀπαιτούμενο, ποτέ ὅμως προαπαιτούμενο! Ὁ χριστιανισμός δέν εἶναι μέγεθος ἐθνικό, φυλετικό, γλωσσικό, πολιτικό ἢ γεωγραφικό, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μιά πραγματικότητα ἱστορική καί ὄντολογική: δέν εἶναι οὔτε γεννιέται, ἀλλὰ γίνεται.

Ὁ χριστιανός δέν «γεννᾶται», ἀλλὰ «ἀναγεννᾶται». Προηγούμενως μπορεῖ νά εἶναι ὅτιδήποτε ἐθνοφυλετικά, γλωσσογεωγραφικά, ἰδεολογικοπολιτικά, ἀλλὰ μὲ τὴν «ἐκκλησιαστικοποίησή» του ἀποβαίνει χριστιανός, ἐμ-βαπτίζεται καί χριεῖται, κοινωνεῖ καί ἐκκλησιάζεται. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ταυτότητά του χρειάζεται διαρκὴ ἐπαναπροσδιορισμὸ σέ ἀντίστιξη

1. Γ. Φλωρόφσκυ, Ἔργα, μετ. Π. Πάλλης, Θεσσαλονίκη 1983, III, 39.

πρός τόν ἐκάστοτε περιβάλλοντα χῶρο, ἑλληνικό, ἑβραϊκό ἢ ἄλλον. Ἡ ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἐρμηνειῶν του καί μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν σχέσεών του μέ τόν ἑλληνισμό.

Ἐχριστιανισμός εἶναι ὁ φυσικός γόνος τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καί τό θετό τέκνο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ σπόρος τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ ἰουδαϊσμοῦ μέσα στήν καινοδιαθηκική μήτρα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔδωσε στόν χριστιανισμό τήν ἱστορική του ὑπαρξη. Ἡ ἐκκλησία κυοφορεῖται σέ παλαιστινί γεωπολιτιστικό ἔδαφος. Χάρη στόν Παῦλο μέ τήν κρίσιμη ἀπόφαση τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου στήν ἑλληνόφωνη Ἀντιόχεια, ὅπου γιά πρώτη φορά ἀκούσθηκε ἡ ἐπωνυμία «χριστιανοί» γιά τούς πιστούς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνηλικιώνεται στόν ἑλληνιστικό περίγυρο τῆς νοτιοανατολικῆς μεσογειακῆς λεκάνης ἀπό τά μικρασιατικά καί τά ἑλλαδικά παράλια μέχρι τήν ἰταλική χερσόνησο.

Μέσα σέ ἓνα τέτοιο γεωπολιτιστικό καί θρησκευτοφιλοσοφικό τόξο τόσο μεγάλο σέ παραδόσεις σάν τόν ἑλληνισμό καί τόν ἰουδαϊσμό καί τόσο ἀντιφατικό ἀπό τόν ἑβραϊκό μονοθεϊσμό μέχρι τόν ἀλεξανδρινό συγκρητισμό, εἶναι φυσικό γιά τόν χριστιανισμό νά θέσει πρῶτος αὐτός ὁ ἴδιος τό ἐρώτημα τῆς ταυτότητάς του: ἡ ἐκκλησία ἑβραΐζει ἢ ἑλληνίζει; Ἰουδαιοχριστιανοί καί ἑλληνοχριστιανοί κομίζουν μέσα στήν ἐκκλησία κάθε προγενέστερη ἐμπειρία τους ὑποκύπτοντας στόν πειρασμό τῆς παρερμηνείας, τῆς ὑποερμηνείας ἢ τῆς ὑπερερμηνείας τῆς ἐκκλησίας μέ ὄρους ἑβραιογενεῖς ἢ ἑλληνοτραφεῖς.

Δύο χιλιάδες χρόνια τώρα συνεχίζεται ἡ ἐπερώτηση τοῦ χριστιανισμοῦ γιά τήν ταυτότητά του σέ ἀντιστιχτική ἀναφορά στόν ἰουδαϊσμό καί στόν ἑλληνισμό κυρίως, διότι ὁ πῖο ἀπόμακρος καί παράδοξος ἐταῖρος τῆς ἐκκλησίας φαίνεται νά εἶναι ὁ ἑλληνισμός. Αὐτός ἴσως εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν σπουδαιότερων αἱρέσεων τοῦ

χριστιανισμού προέρχεται πάντοτε από τόν έλληνίζοντα χῶρο καί ποτέ από τόν Ιουδαϊζόντα, έκτός φυσικά έλαχίστων καί άσημάντων έξαιρέσεων σάν τούς έβιωνίτες πρωτοχριστιανούς. Τό έρώτημα τῶν σχέσεων τοῦ έλληνισμού μέ τόν χριστιανισμό παραμένει κεφαλαιώδους σημασίας διαρκῶς.

Δυό κλασικές άπαντήσεις δόθηκαν στόν 20ό αἰώνα. Ἡ πρώτη άνήκει στόν πρωτοκορυφαῖο Γερμανό προτεστάντη ιστορικό τῆς έκκλησίας Ἄντολφ φόν Χάρνακ (Adolf von Harnack, 1851-1930), άκάματο συγγραφέα κλασικοῦ τρίτομου έγχειριδίου τῆς Ἱστορίας τῶν Δογμάτων (1886-1890, άνατυπωμένο άκόμη τό 1983!) καί τρίτομης Ἱστορίας τῆς Πρωτοχριστιανικῆς Γραμματείας (1893-1904) καθῶς έπίσης μιᾶς περιόφημης σειρᾶς διαλέξεων μέ τίτλο «Ἡ Οὐσία τοῦ Χριστιανισμού» (Das Wesen des Christentums, 1900, μέ άνατύπωση τό 1977!), πού κυκλοφορήθηκε τήν πρώτη χρονιά τοῦ 20οῦ αἱ.

Σέ αὐτό τό κλασικό πιά ἔργο² του ὁ Χάρνακ διερμήνευσε τήν ιστορική πορεία τῆς έκκλησίας ὡς σταδιακή άπομάκρυνση από τήν άποστολική γνησιότητα τῆς πρωτοχριστιανικῆς πίστεως κατά δύο διαφορετικούς τρόπους: στήν άνατολική ρωμαϊκή αὐτοκρατορία («Βυζάντιο») μέ τόν έξελληνισμό τοῦ χριστιανισμοῦ διαμέσου τοῦ δόγματος, τῶν συνόδων καί τῶν πατέρων, καί στή δυτική ρωμαϊκή αὐτοκρατορία μέ τόν έκρωμαϊσμό τοῦ χριστιανισμοῦ διαμέσου τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τοῦ νομικισμοῦ καί τοῦ παπισμοῦ.

Ἡ άποκάθαρση τοῦ χριστιανισμοῦ κατά τόν Χάρνακ έπιτελεῖται στή Μεταρρύθμιση μέ τήν έπιστροφή στήν πρωτοχρι-

2. A. v. Harnack, *Das Wesen des Christentums*, Gütersloh 1977 (Leipzig 1900), 130-145 («Die christliche Religion im griechischen Katholizismus»), ἰδ. 132: «eine griechische Schöpfung mit einem christlichen Einschlag... eine Fortsetzung der griechischen Religionsgeschichte unter dem fremden Einfluss des Christentums».

στιανική αὐθεντικότητα χάρη στόν προτεσταντισμό καί τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ ἰουδαϊζόντος πυρήνα πέρα ἀπό τόν δογματισμό τοῦ ἐξελληνισμένου χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας καί τόν νομικισμό τοῦ ἐκρωμαϊσμένου χριστιανισμοῦ τοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Ὁ ἐξελληνισμός τοῦ χριστιανισμοῦ συνιστᾷ τήν πρώτη καί ἀρχαιότερη ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Ἡ δευτέρα ἐξίσου ἀξιοσημείωτη ἐρμηνευτική πρόταση ἀνήκει στόν Ρῶσο ὀρθόδοξο ἱστορικό τῆς ἐκκλησίας π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ (Georges Florovsky, 1893-1979), χαλκέντερο συγγραφέα δεκαπέντε τόμων ἄρθρων καί μονογραφιῶν σέ ὅλο σχεδόν τό φάσμα τῆς θεολογίας πού ἔζησε τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς σχεδόν αἰωνόβιας ζωῆς του ὡς πανεπιστημιακός καθηγητής στό Παρίσι καί στίς ΗΠΑ καί ἔχει τύχει τοῦ τιμητικοῦ χαρακτηρισμοῦ «πρύτανης τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων τοῦ αἰῶνα μας» γιά τήν πάνδημη ἀναγνώρισή του ὄχι μόνο ἀπό ὀρθοδόξους ἀλλά κι ἀπό ἑτεροδόξους θεολογικούς κύκλους παγκοσμίως.

Ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ εἰσηγεῖται τήν ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπάντηση: ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἑλληνισμοῦ συνέβη κατά τούς Μέσους Χρόνους χάρη στό δόγμα, στίς συνόδους καί στούς πατέρες τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Σκιές ἐξελληνισμένου χριστιανισμοῦ ἐντοπίζει μόνο στόν Ὀριγένη καί στόν Αὐγουστῖνο πού κλίνουν πρός ἀνορθόδοξες ἐκτροπές μέ αἰσθητή ἀπόσταση ἀπό τήν ὀρθοδοξία τοῦ ἐκχριστιανισμένου ἑλληνισμοῦ τῶν Καππαδοκῶν, τοῦ Μαξίμου καί τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ τῶν Ἑσυχαστῶν μεταγενέστερα.

Ἀντί γιά τόν ἐξελληνισμό τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ Χάρνακ προτείνεται ἀπό τόν Φλωρόφσκυ ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἑλληνισμοῦ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «ἐπί μέρους θέματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας γίνονται δεκτά καί μέσω αὐτῆς τῆς εἰσδοχῆς μεταβάλλονται στήν οὐσία τους, ἀλλάζουν καί δέν

μπορείς πιά νά τά αναγνωρίσεις. Γιατί τώρα μέ τήν ὀρολογία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μιὰ καινούργια, μιὰ ἐξ ὀλοκλήρου καινούργια ἐμπειρία ἐκφράζεται. Ἄν καί τά θέματα καί οἱ κεντρικές ἰδέες τῆς ἑλληνικῆς σκέψης διατηροῦνται, ὅμως οἱ ἀπαντήσεις στά προβλήματα εἶναι τελείως διαφορετικές· δίνονται βγαλμένες ἀπό μιὰ καινούργια ἐμπειρία. Γι' αὐτό τόν λόγο ὁ ἑλληνισμός δέχτηκε τόν χριστιανισμό σάν κάτι ξένο καί ξενόφερτο, καί τό χριστιανικό εὐαγγέλιο ἦταν “μωρία” γιά τούς Ἕλληνες (“Ἕλλησι δέ μωρία”, Α΄ Κορ. α΄, 23). Ὁ ἑλληνισμός πού σφυρηλατήθηκε μέσα στή φωτιά μιᾶς καινούργιας ἐμπειρίας καί μιᾶς καινούργιας πίστεως ἀνανεώθηκε. Ἡ ἑλληνική σκέψη μεταμορφώθηκε. Συνήθως δέν ἀντιλαμβανόμαστε ὅσο πρέπει ὅλη τή σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς μεταμορφώσεως τήν ὁποία ὁ χριστιανισμός εἰσήγαγε μέσα στήν περιοχὴ τῆς σκέψεως. Αὐτό συμβαίνει γιατί ἐν μέρει καί ἐμεῖς παραμένουμε συχνά φιλοσοφικῶς ἀρχαῖοι Ἕλληνες πού δέν ἔχουμε ἀκόμα βιώσει τό βάπτισμα τῆς σκέψεως “ἐν πυρί”»³.

Τό πρόβλημα ἀπασχόλησε τόν συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 ἐντονότερα καί ἀμεσότερα. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐγχει-

3. Φλωρόφσκυ, ὀ.π., III, 37-38. Σχετικά μέ τή νεοελληνική θεολογική μελέτη τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων ἑλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ ἐπισημαίνουμε ἐνδεικτικὰ τίς ἀκόλουθες συμβολές: Σ. Γιαγκάζογλου, *Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός κατά τόν Τρίτο Αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1966, I. Ζηζιούλας, «Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός – Ἡ Συνάντηση τῶν Δύο Κόσμων»: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἀθήνα 1976, τόμ. Στ΄, 519-559, Ν. Ματσούκας, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη 1994, 80-93, Γ. Μεταλληνός, *Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνικότητα*, Ἀθήνα 1987, Π. Μπρατσιώτης, *Χριστιανισμός καί Ἑλληνισμός ἐν Ἀντιθέσει καί Συνθέσει*, Ἀθήναι 1967², Ν. Νησιώτης, *Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας καί Φιλοσοφική Θεολογία*, Ἀθήναι 1965, Βλ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1994², τόμ. Α΄, 885-891, τόμ. Β΄, 269-287, 682-694, τοῦ ἴδιου, *Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1997⁴, 318-337, I. Χατζηφώτης, *Ὁρθοδοξία καί Ἀρχαῖος Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1998.

ρήματος συγκριτικής θρησκευοφιλοσοφικής θεώρησης τοῦ ἑλληνόφωνου ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας καί τοῦ λατινόγλωσσου δυτικοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ κατά τόν Μεσαίωνα στή μονογραφία τοῦ 1989 μέ ἔντυπη ἐπαυξημένη καί βελτιωμένη ἔκδοση τό 1991, ἀνέτειλε στόν ὀρίζοντα τοῦ προβληματισμοῦ μας τό ζήτημα τῶν σχέσεων ἑλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐρμηνευτική πρόταση Φλωρόφσκυ φαίνεται περισσότερο ἀξιόπιστη ἀπό τήν ἀντιπρόταση Χάρνακ γιά λόγους πού ἀναπτύσσονται στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν.

Προκειμένου νά εὑρεθεῖ πειστική ἀπόκριση μέ ἱκανή τεκμηρίωση ἐπί τῶν πηγῶν, πού παραμένουν διαρκῶς ἀψευδεῖς μάρτυρες καί ἀδέκαστοι κριτές τῶν ἐρμηνευτικῶν μας προσπαθειῶν, ἀποδυστήκαμε σέ ἓνα διπλό ἐγχείρημα. Ἀπό τήν μιᾶ πλευρά μελετήσαμε μερικά ἀπό τά πιό ἀντιπροσωπευτικά κείμενα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν 4ο μέχρι τόν 15ο αἰ. γιά νά διαπιστώσουμε μέ τά ἴδια μας τά μάτια χωρίς φακούς καί διόπτρες, ἐάν ἰσχύει ὁ ἐξελληνισμός τοῦ χριστιανισμοῦ (Χάρνακ) ἢ ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἑλληνισμοῦ (Φλωρόφσκυ). Ἀπό τήν ἄλλη πάλι πλευρά ἐπισκοπήσαμε ἀπό τή δευτερεύουσα βιβλιογραφία τά ἐρμηνευτικά εὐρήματα κορυφαίων καί ἔγκυρων μελετητῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ, δυτικοῦ καί ἀνατολικοῦ, μέ ἰδιαίτερη προτίμηση στίς αὐτοκριτικές παρατηρήσεις τῶν μέν δυτικοευρωπαίων ἑτεροδόξων ἢ ἀθρήσκων ἐρευνητῶν στή λατινική χριστιανική παράδοση, τῶν δέ ὀρθοδόξων, νεοελλήνων ἢ ρωσοευρωπαίων τῆς διασποράς τοῦ 20οῦ αἰ., γιά τήν ἑλληνόφωνη πατερική-βυζαντινή κληρονομιά.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἐπικύρωση τῆς πρότασης Φλωρόφσκυ καί ἡ ἐπιβεβαίωση ὅτι αὐτό πού ὄντως συνέβη στόν ἀνατολικό χριστιανισμό τῶν Μέσων Χρόνων εἶναι ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μάλιστα ὡς ὁ πλέον εὐγλωττος χαρα-

κτηρισμός αὐτοῦ τοῦ συμβάντος προκρίθηκε ὁ ὄρος «ἐκκλησιασμός τοῦ ἑλληνισμοῦ». Αὐτό σημαίνει ὅτι τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἑλληνισμοῦ μπορούμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε ἀναλογικά πρὸς τήν προσωπική βιογραφία ἑνὸς νεόφυτου προσηλύτου χριστιανοῦ: ὁ ἐκκλησιασμός προσιδιάζει στὸν χριστιανὸ καὶ στὸν χριστιανισμό! Πρόοδοι καὶ ὀπισθοδρομήσεις, ἄλματα καὶ παλινδρομήσεις, ἐπιτεύγματα καὶ ἀπώλειες πού ἀρμόζουν στὸν προσωπικὸ ἐκκλησιασμό μπορεῖ νά ταιριάζουν ἀκόμα καὶ στὸν ἱστορικὸ ἐκκλησιασμό τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τά κατὰ καιροῦς ἐρευνητικὰ εὐρήματα κοινοποιοῦντο στήν ἐπιστημονική κοινότητα, τῆ θεολογική καὶ τῆ φιλοσοφική, σέ διασχολικές συνεδριακές εὐκαιρίες, ὥστε νά ὑποστοῦν τῆ δοκιμασία τῆς κριτικῆς βασάνου συναδέλφων ἄλλων κλάδων καὶ διαφορετικῶν μαθήσεων προκειμένου νά προχωρήσουμε σέ ἀναθεωρήσεις, βελτιώσεις ἢ ἐπιβεβαιώσεις τῶν προσωπικῶν πορισμάτων τῆς ἔρευνάς μας. Μερικὰ τέτοια κείμενα πρωτοδημοσιεύθηκαν σέ ἐπιστημονικά περιοδικὰ καὶ ἀφιερωματικούς τόμους ἢ σέ πρακτικά συνεδρίων, ὅπως λεπτομερῶς καταχωρίζεται στήν ἐναρκτήρια ὑποσημείωση κάθε κεφαλαίου τοῦ βιβλίου μας. Μὲ τήν παρέλευση μιᾶς δεκαετίας ἐρευνῶν καὶ τῆ συμπλήρωση δεκάδας τέτοιων μελετημάτων κρίθηκε σκόπιμο νά συστεγασθοῦν σέ ἓνα βιβλίο κι ἔτσι γεννήθηκε τό βιβλίο πού κρατᾶτε στά χέρια σας σήμερα.

Τό ἐρευνητικὸ ὕλικό γιὰ τὸν ἐκκλησιασμό τοῦ ἑλληνισμοῦ ταξινομεῖται σέ δύο σαφῶς διακριτὰ μέρη τοῦ βιβλίου ἀνάλογα μὲ τῆ μέθοδο πού ἀκολουθήθηκε κάθε φορά. Στὸ Πρῶτο Μέρος καταχωρίζονται πέντε μελετήματα μὲ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο πού ἀναφέρονται σέ μιά πεντάδα ἀντιπροσωπευτικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ ἑλληνόφωνου μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ (Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Φώτιος, Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ Γεννάδιος Σχολάριος) ἀπὸ τὸν 4ο μέχρι καὶ τὸν 15ο αἰ. μὲ ἐπικέντρωση σέ διαφορετικὸ κατὰ περίπτω-

ση πρόβλημα. Στο Δεύτερο Μέρος δημοσιεύονται μελέτες βασισμένες στη συστηματική μέθοδο που θίγουν σφαιρικότερα προβλήματα επιχειρώντας διαχρονική και συγχρονική τομή πάνω σε ζητήματα όπως εάν το Βυζάντιο πλατωνίζει ή αριστοτελίζει, ή παραθεωρημένη κατηγορία «σχέσις» στην ελληνική μεσαιωνική σκέψη και οι έννοιες «ουσία» και «πρόσωπο» σε συγκριτική θρησκευτοφιλοσοφική θεώρηση στον ελληνικό και τον λατινικό χριστιανισμό. Τέλος, ο Έπίλογος περιλαμβάνει την κριτική έκθεση των απόψεων ενός πρωτοκορυφαίου νεοέλληνα ποιητή, του Τάκη Παπατσώνη, πάνω στο θέμα μας με αφορμή τον σχολιασμό των δημιουργημάτων ενός δυτικοευρωπαϊού παμμέγιστου ποιητή, του Φρήντριχ Χαίλντερλιν.

Ο τίτλος παραμένει ενδεικτικός: «Διόνυσος και Διονύσιος». Πρόκειται για δύο ονόματα με κοινή ρίζα και διαφορετική κατάληξη που αποκλίνουν μόνο κατά ένα γράμμα (Διονυσ-Ι-ος) φαινομενικά, αλλά στην πραγματικότητα εκφράζουν την άβυσσο που χωρίζει δυό κόσμους. Ο Διόνυσος είναι η αγαπημένη φυσιογνωμία του έλλητισμού· ο Διονύσιος αποτελεί τον πρώτο εκχριστιανισμένο έλληνίζοντα που έμπιστεύθηκε τον άρεοπαγίτικο λόγο του Παύλου, χειροτονήθηκε σε πρώτο επίσκοπο της πόλεως των Άθηνων και τελειώθηκε με μαρτυρικό θάνατο. Ενδεικτικό στοιχείο του συμβολισμού που ενέχει ο Διονύσιος για τον έξελλητισμό και τον εκχριστιανισμό είναι ότι δάνεισε άθέμιτα τό όνομά του στην περίφημη συλλογή των Ψευδο-Διονυσειών άρεοπαγίτικων συγγραφών που πρωτοκυκλοφορήθηκαν από μονοφυσίτες, δηλαδή έντονα έξελλητισμένους χριστιανούς, αλλά αποκαθάρθηκαν από πρωτοκορυφαίους της Όρθοδοξίας, τον Μάξιμο Όμολογητή και τον Γρηγόριο Παλαμά, για νά καταδειχθεί στην περιπετειώδη διαδρομή αυτών των κειμένων πόσο λεπτεπίλεπτο, άκανθώδες και παραμόνιμο είναι διαρκώς τό ζήτημα των σχέσεων του έλλητισμού με τον χριστιανισμό.

Ἡ ἀφιέρωση στὸν Γέροντα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας τοῦ 20οῦ αἰ. π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτονόγητη ὡς ἔνδειξη τιμῆς, σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴν προσφορά του στὴν ἐκκλησία καὶ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἐνμέρει ἀποσπασματικός καὶ δειγματοληπτικός χαρακτήρας τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου μας εἶναι μιὰ ἐκ μέρους μας συνειδητὴ χειρονομία μετριοφροσύνης καὶ ρεαλισμοῦ, διότι δέν εἶναι ποτέ δυνατόν ἓνα τέτοιο πρόβλημα νὰ κλείσει. Τό μόνο πού ἐπιτρέπεται ἐδῶ εἶναι νὰ εὐελπιστοῦμε ὅτι κάθε νέα συμβολή σέ αὐτό τό ζήτημα ἀποτελεῖ μόνο ὑπόμνηση τῆς σπουδαιότητάς του καὶ ταπεινόφρονα ἀπόπειρα καλύτερου φωτισμοῦ μιᾶς κάποιας ἀδιευκρίνιστης μέχρι τώρα πτυχῆς του.

Μάριος Π. Μπέγζος
Κηφισιά, 9 Δεκεμβρίου 1999